

МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО

УДК 781.68: 786.2

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863.2/24.176794>

Уляна МОЛЧКО,
orcid.org/0000-0003-1519-6053

доцент,
доцент кафедри музикознавства та фортепіано
Навчально-наукового інституту музичного мистецтва
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
(Дрогобич, Україна) *u.molchko@gmail.com*

ЛІРИКО-ПІСЕННІ СОЛОСПІВИ ОСТАПА БОБИКЕВИЧА НА ВІРШІ УКРАЇНСЬКИХ ПОЕТІВ ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

У статті досліджено камерно-вокальну творчість композитора української діаспори ХХ століття О. Бобикевича на вірші Д. Загули, Н. Кибальчич, В. Щурата, М. Філянського, М. Майструка. Здійснено музично-теоретичний аналіз лірико-пісенних солоспівів, які тривалий час перебували в закордонних архівах і сьогодні повернуті в Україну. Висвітлено мовно-стильові особливості композиторської мови. Розглянуто особливості вокальної партії у взаємодії з фортепіанним акомпанементом. Охарактеризовано їхню мистецьку та дидактичну вартість.

Ключові слова: *Остап Бобикевич, солоспівні, вокальна партія, фортепіанний супровід.*

Uliana MOLCHKO,
orcid.org/0000-0003-1519-6053

Associate Professor at the Department of the Science Musical Sciagraphy and Pianoforte
Education and Researcher Musical Art Institute
Ivan Franko Drohobych State Pedagogical Univeristy
(Drohobych, Ukraine) *u.molchko@gmail.com*

LIRICAL SOLOSINGING ART BY OSTAP BOBYKEYVYCH TO UKRAINIAN POETS' VERSES WRITTEN IN THE FIRST DECADE OF XX CENTURY

The article is devoted to exploring the chamber vocal art of the twentieth century Ukrainian expat community composer O. Bobykevych with opuses written to the poems by D. Zaluga, N. Kybalchych, V. Schurat, M. Filyansky, M. Maistruk.

We carried out the musical-theoretical analysis of lyrical solo songs that for a long time remained at foreign archives and finally today are returned to Ukraine. Lyrical verses of Ukrainian poets, depicting the human's inner world, inspired Ostap Bobykevych to create those solo sings series. Keenly appreciating the poetry mood, its lyrical and picturesque sensing of the deep love feeling, the composer interpreted his vocal art in a romantic key.

Highlighted are the composer's language linguistic-stylistic features. In the analyzed sings O. Bobykevych brings an impressive musical image. The composer felt close the flexible inner of the literary poetic mainstay rhythm that allowed him freely using the through opuses cycle form, also allowing the free introduction of declamation elements into the singed melody.

It is proved that the composer's lyrical solo songs music is characterized by a genuine excitement and spontaneity. That is achieved thanks to his original vocal melodies, to which appropriate is a clear correlation between composition and sound, short phrases separated by emotional pauses, underlined by "minutiae" rhythmic pattern built of motifs rendering a clear relation between these romances musical tissue and the Ukrainian folk ballads "dumae" patterns.

Considered are the vocal party features when interaction to the piano accompaniment. The lyrical landscape atmosphere of these soloist songs is deepened with the piano accompaniment, that instrument even gaining more independence to render the dramatized musical image feeling. Performing an artistic tool role, it is characterized by an orchestra-rich octave-chord sound texture, thus representing figurative elements and rendering the arched bandura passages in the whole musical tissue.

The songs for soloists written by O. Bobykevych to poems of D. Zaluga, N. Kybalchych, V. Schurat, M. Filyansky, M. Maistruk are clearly marked by the single mood line and depict various facets of the lyrical heroes' inner world. These romantically inspired vocal compositions, passionate with a by sincere lyrical sentiment, embody a valuable artistic contribution to the Ukrainian chamber vocal music art.

Key words: *Ostap Bobykevych, solo song, vocal part, piano accompaniment.*

Постановка проблеми. Сьогодні пріоритетним завданням вищих навчальних закладів педагогічного спрямування на етапі інтеграції України до європейського освітнього простору стає підготовка вчителя музичного мистецтва на основі творчих досягнень композиторів української діаспори. У його розв'язанні вагому роль відіграє впровадження у навчальні програми та вивчення творів маловідомих культурно-громадських та освітніх діячів, які змушені були емігрувати в силу складних політичних обставин на початку ХХ сторіччя. До них належить ім'я Остапа Бобикевича (1889–1970 рр.) – українського композитора, піаніста, культурно-громадського діяча з Німеччини, 130 років від дня народження якого українська мистецька громадськість відзначає у 2019 році.

Аналіз досліджень. Постать О. Бобикевича, як і його музична спадщина, довгий час була майже невідомою в Україні. Нелегкий життєвий шлях описано в нарисі Марії Ващишин (Ващишин, 2003), статтях Богдана Шарка (Шарко, 1996), Степана Шаха (Шах, 1970), Галини Коваль (Коваль 1970), Уляни Молчко (Молчко, 2003; 2004). Поодинокі вокальні композиції митця вперше побачили світ у 1954 році у виданні «Пісні сольові з акомпаньяментом фортеп'яну», які опублікував Фонд Української Культури ім. С. Єфремова. Після смерті композитора суспільно-громадський діяч, бандурист Богдан Шарко з Мюнхена, дбаючи за гідне збереження його манускриптів, займається передачею їх українським архівам: Музею-архіву Українського католицького університету ім. Патріарха Сліпого в Римі, Українському Канадському Архіву в Едмонді, Музею-архіву Бібліотеки ім. Тараса Шевченка в Лондоні. За період незалежної України знаний культурно-мистецький діяч налагоджує зв'язки з Музично-меморіальним музеєм Соломії Крушельницької у Львові, куди передає окремі рукописи композитора, які залишилися у власній нотозбірні та приватній бібліотеці педагога-піаністки Калини Чічки-Андрієнко.

На початку 2000 року авторка статті налагодила мистецько-культурні зв'язки з Богданом Шарком, який жертвовно сприяв поверненню музичних рукописів О. Бобикевича на рідну землю. Це дало змогу опублікувати нотні навчально-методичні посібники: у 2007 році «Остап Бобикевич. Вокальні твори на вірші Тараса Шевченка», у 2009 – «Остап Бобикевич. Фортепіанні твори», у 2012 – «Остап Бобикевич. Хорові твори», а в 2016 – «Остап Бобикевич. Вокальні твори на слова Івана Франка», які, пройшовши апробацію, рекомендовані для студентів вищих навчальних закладів

Міністерством освіти і науки України та вченою радою Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.

Тому **мета** дослідження – вперше ввести до науково-педагогічного та музикознавчого обігу віднайдені твори композитора української діаспори Остапа Бобикевича на вірші українських поетів Д. Загули, Н. Кибальчич, В. Щурата, М. Філянського, М. Майструка, а також здійснити музично-теоретичний аналіз зазначених композицій; охарактеризувати їхню мистецьку та дидактичну вартість.

Виклад основного матеріалу. Композиторський доробок митця становить понад 120 творів. Найяскравішою є вокальна музика О. Бобикевича. Вокальні твори Остапа Бобикевича на вірші українських поетів початку ХХ століття: Д. Загули, Н. Кибальчич, В. Щурата, М. Філянського, М. Майструка мають вагоме значення в подоланні шляху до євроінтеграції України та становлення національної освіти, оскільки за часів тоталітарного режиму утворилася прогалина у вивченні національно спрямованого репертуару. Солоспіви на слова зазначених вище поетів удалося повернути авторці цього дослідження на рідну землю з приватної бібліотеки педагога-піаністки Калини Чічки-Андрієнко (Мюнхен) та з власної нотозбірні світової слави співака Володимира Луціва (Лондон). Ці твори оспівують високі почуття любові, відображають оригінальне лірико-психологічне світосприйняття і є високомистецьким дидактичним матеріалом.

Солоспів «*Я чую пісню*» О. Бобикевича на вірші Дмитра Загули належить до ліричних вокальних творів композитора. Митця завжди приваблювали тексти, в котрих відображалася рідна земля, природа, пісня. Тема ностальгії за Україною проходить крізь всю творчість О. Бобикевича, який був змушений у зв'язку з приходом радянської влади на початку 40-х років ХХ сторіччя емігрувати в Німеччину. У поетичній першооснові оспівується рідна пісня, що вчувається крізь сон, а також гуркіт далекого Черемошу, шелест листя і шум сосен. Все це зворушує серце поета ніжною, щемливою тугою. Лірико-пісенний склад вірша надихнув композитора до написання солоспіву з характерними ознаками елегії.

У творі яскраво відчутно концентрат двох інтонаційно-жанрових сфер. Це елегії і думи. Вони простежуються вже у фортепіанному вступі. Композитор насичує його розміреним тріольним акомпанементом в розмірі 6/8, на тлі якого з'являються арпеджовані звороти шістьнадцятими вартостями. Їх широкий виклад споріднює музичний матеріал

з кобзарською переграю. Для вокальної партії властиве поєднання одновистотних інтонувальних ходів, що характерні для думних рецитацій, з наспівними мелодичними ходами. Застосування О. Бобикевичем емотивних пауз у теноровому викладі надає мелодико-тематичному розгортанню солоспіву експресії і динамізму.

Інтерпретуючи тужливий вірш Д. Загули, композитор застосовує наскрізну форму, що допомагає повноцінно передати емоційний розвиток поетичної першооснови: від роздумів до душевного «крику». Кульмінаційний розділ автор відділяє стислою фортепіанною прелюдією, яка будується на тематизмі вступу. Музичний розвиток здійснюється звуковисотним підйомом партії соліста. Підкреслюючи віршований текст («Я чую пісню, мов крізь сон: / Далекий Черемош гуркоче») (Бобикевич, 2019: 11), О. Бобикевич застосовує короткі фрази, що розділені емотивними паузами. Це збільшує емоційну напругу і підводить до драматичної вершини солоспіву. Фортепіанна кода, яка насичена елегантними ходами, знімає експресивний спалах. Динамічний спад у тональності As-dur заспокоює і завершує тужливий солоспів-спомин.

Вокальний твір «Червоні маки» на вірші Василя Щурата був створений О. Бобикевичем у 1920 році. Першим виконавцем солоспіву став відомий український оперний співак, добрий товариш митця Клим Чічка-Андрієнко. У поезії оспівуються чудові квіти маку. В українській культурі ця рослина символіка пов'язана з ідеєю молодості, краси, дівочої чистоти і вроди. Поезія В. Щурата «Червоні маки» проймає м'якими переходами від смутку до просвітленого звучання. Передаючи ліричний тонус вірша, композитор застосовує наскрізну форму. Короткий фортепіанний вступ у F-dur, що насичений акордовим тріольним рухом, налаштовує слухача на повний ніжності, тихої радості вокальний твір. Партії соліста властивий плавний поступеневий рух, який забезпечує мелодичне, недекламаційне звукомовлення. Вокальні фрази охоплюють невеликий діапазон, що наближує солоспів до народних побутових пісень ліричного змісту. Це сприяє тонкому розкриттю символічної настроєвості поезії.

У другій половині композиції задушевний характер вірша значно драматизується. Тут поет вказує на велику силу краси червоних маків, які, будучи символом кохання, не знають жалю. Цей емоційний підйом композитор передає хвилюючим вокально-інструментальним викладом. У процесі музичного розвитку вокальна фактура насичується стрибками на інтервал терцію, кварту, сексту. Душевні переживання підсилю-

ються висхідним рухом, динамічно зростаючи. Фортепіанний супровід допомагає симфонізувати символічний поетичний образ. О. Бобикевич застосовує в акомпанементі чотиризвучні співзвуччя, що пульсують на тлі октавно-акордових басів. Тут автор тлумачить поетичний образ підкреслено романтизовано – широким мазком, на емоційному крещендо.

Завершується солоспів настроєвим спадом. Повторення слів «червоні маки» зрівноважують чуттєвий кульмінаційний підйом солоспіву. Все затихає і розчиняється у звуках тонічного F-dur.

Продовжує лінію ліричних творів О. Бобикевича солоспів «Айстри» на слова Надії Кибальчич, відомої української письменниці, доньки поетеси Надії Матвіївни Кибальчич. У поетичній першооснові представлений образ осінньої квітки як символ ніжного і чистого кохання, стійкості і витривалості, радості. Мелодійність поетичного слова Н. Кибальчич заповонила О. Бобикевича.

Невеликий вступ у тональності c-moll насичений сумовитими інтонаціями, які підсилюються хроматичними ходами. Тужливий настрій поезії («Сонце в хмарі... Пахне зв'ялим листям») (Бобикевич, 2019: 16) розкривається ліричною мелодією. В її основі інтонації малої терції.

У поезії проходить зміна настрою осіннього пейзажу («Килимом барвистим, При негоді айстри розцвітись») (Бобикевич, 2019: 17). Тонко відчуваючи зміни в характері віршованого слова Н. Кибальчич, композитор передає його зміною розміру з 3/4 на 2/4, крапкованим ритмом у сольній партії. Фортепіанний супровід підсилює цей емоційний сплеск. Митець насичує його швидкобіжучими, висхідними, арпеджованими пасажами, які після кульмінаційного підйому збігають вниз мелодичними поспівками.

Вірш Н. Кибальчич осяяний ліричною пейзажністю, яка поглиблює настроєве змалювання образу квітів. На тлі дощу дрібненького, що «падає росю, / мокрі листя у садах летять» (Бобикевич, 2019: 17). Здійснюючи музичну інтерпретацію поетичної першооснови, О. Бобикевич застосовує музичний матеріал початкового тематичного матеріалу, чим посилює найсвітліші почуття любові. Вокальну фразу «горді гарні, / сяючи красою / на морозі айстри ті тремтять» (Бобикевич, 2019: 18) автор проводить двічі. Рух мелодичної лінії у високі регістри, введення пунктирного ритму драматизують солоспів. Авторські темпові ремарки в партії фортепіано передають мінливість осінньої пори.

Індивідуальне тлумачення О. Бобикевичем образного змісту поезії Н. Кибальчич втілюється

в наскрізному динамічному розвитку музики солоспіву «Айстри», що сприяло утвердженню загальної ідеї вірша – перемоги високих людських почуттів.

Одним із ранніх вокальних творів О. Бобикевича є солоспів «*Як гарно слухати*» на слова Миколи Філянського. Тут сфера ліричної емоційності злилася з драматизованою напруженістю. Тематичний матеріал фортепіанного вступу (тональність *c-moll*, низхідна пунктирна хода басового голосу та пульсуючі чотиризвучні акорди) відразу надають музиці романсу експресивної загостреності. Фрази соліста відзначаються своїм лаконізмом. Вони оспівують мінливу природу, в якій чарівним є все: і «*як в ризи яснії вбереться лоно квітів*», і «*як степ засне, сріблом повитий у саявах весь, весь в перлах самоцвітах*» (Бобикевич, 2019: 19). Застосування дрібного ритмічного малюнку з крапковим споріднює їх зі схвильованими мовними зворотами. Поетичній першооснові властива піднесенно-чуттєва настроєність, що виявляється у відкритій емоційності, власне, тому вокальні поспівки автор відділяє емотивними паузами різної вартості, чим досягає яскравості в передачі пейзажних змін. Панівний акордовий супровід, що пульсує на тлі довготривалих басів, надає композиції звукової просторовості та оркестрових барв.

Кульмінація припадає на слова «*і весь під снігом ворон чорний*» (Бобикевич, 2019: 20). Цьому епізоду властива мелодика декламаційного характеру, для якої характерний витриманий принцип взаємозалежності віршованої і музичної побудови через мікроструктуру складо-звуку. Вокальна партія переносить у високий регістр. «As» другої октави, яке підкреслене ферматою, динамікою *f* становить емоційну вершину. Низхідний рух мелодії соліста, одновисотне інтонування, лаконічні паузи між мотивами приводять до спаду драматичного напруження.

Музично-образний розвиток солоспіву завершує інструментальний акомпанемент, який стає прозорішим і розчиняється інтервальними висхідними ходами в *c-moll*.

Мистецька тема «людина і природа» знайшла в О. Бобикевича свою оригінальну інтерпретацію. У романсі «*Я б знов зустрів тебе вінком*» на вірші Миколи Філянського композитор зіставляє людські переживання з картиною природи. Сповнений глибокого суму ліричний герой оспівує своє кохання, котре відцвіло як пожовклий листок. Перший розділ наскрізної форми солоспіву відкриває фортепіанний вступ. Інструментальна партія набирає тут більшої самостійності в пере-

дачі драматизованого музичного образу. Аकोдова остинатність, що пульсує на тлі густих басів, передає внутрішній неспокій. Глибоко проникаючи в оповитий серпанком смутку і журби настроїв поезії М. Філянського, О. Бобикевич застосовує декламаційно чутливу мелодику. Їй властиві висхідні підходи шістнадцятковими вартостями до інтонаційної вершини, де віршований склад відповідає кожному звуку вокальної лінії. Рух мотивів соліста на все вищій звуковий щабель, яскравість інтонаційних комплексів передають образно-динамічний імпульс поетичної першооснови. Цей емоційний підйом здійснює голос співака, котрий підтримується насиченими чотиризвуковими співзвуччями та октавними ходами басів у фортепіанній партії.

Другий розділ солоспіву тематично споріднений з першим. Для вокальної партії властива експресивно виразна, чуйна щодо інтонаційних порухів вірша М. Філянського мелодико-декламаційна лінія. Повторення двічі слів «*он, глянь, ось зжовклий лист упав*» (Бобикевич, 2019: 23) приводить до кульмінації. Місця найвищого емоційного напруження відзначені автором довготривалими звуками та підкреслені ферматами. Остання схвильовано-напружена вокальна фраза («*на нас свій погляд кинув*») (Бобикевич, 2019: 24) зі стрімким, лаконічним, висхідним ходом розчиняється в тонічних звуках *H-dur*. Заклучні акордові послідовності посилюють образну сферу солоспіву – відчуття неможливості повернення минулого кохання.

Романс О. Бобикевича «*Ой де ж тії квіти...*» на слова М. Майструка продовжують лірико-пісенну лінію вокальної творчості митця. Припускаємо, що це ім'я та прізвище є ще одним із псевдонімом Івана Майстренка – публіциста, поета, ректора Українського технічно-господарського інституту в Мюнхені, де працював також доцентом Остап Бобикевич. У мініатюрі переважає кантиленний пісенний тип, але поряд із цим представлено експресивно виразну, гнучку щодо інтонаційних порухів слова мелодико-декламаційну лінію. Музика солоспіву приваблює щирою безпосередністю і легкою схвильованістю. У віршованих замальовках картин природи передано роздуми про плинність життя: на зміну світлим моментам долі приходять почуття безповоротності. Вони подані у вигляді запитальних фраз: «*Ой де ж тії квіти, що так розцвітали. Ой де ж тії пташки, що так щебетали*» (Бобикевич, 2019: 25) і схвильованих відповідей: «*Уже тії квіти під снігом змарніли. Уже тії пташки в вирій полетіли*» (Бобикевич, 2019: 25).

Лірико-пейзажну атмосферу створює фортепіанний вступ, який насичений ілюстративними деталями – розлогий арпеджований хід *cis-moll* змінюється повторювальними послідовностями, які передають спів пташок. Партія соліста має яскраво пісенні ознаки. Вокальним фразам властивий інтонаційний рух від тонічного до терцового ступеня. Оригінальними є низхідні шістнадцяткові ходи з хроматичними допоміжними звуками, якими композитор завершує музично-поетичні речення. Ці невеличкі вокалізи асоціюються із щебетанням пташок. Введення митцем різноманітних ритмічних малюнків надає панівній романсовій співучості імпульсивно схвильованого характеру.

О. Бобикевич насичує фортепіанний супровід повнозвучною фактурою. Розлогі арпеджіо в партіях обох рук, чотиризвучні акордові послідовності домінантової групи, октавні ходи, лаконічні басові мотиви підсилюють внутрішнє напруження музичних думок солоспіву.

Лірико-живописне тлумачення вірша М. Майструка О. Бобикевичем в солоспіві «Ой де ж тії квіти...» представлено характерними рисами романтичного мистецтва і свідчить про вміння композитора в лаконічній формі відтворити мінливі градації почуттів.

Висновки. Ліричні вірші українських поетів, у яких змальований внутрішній світ людини, надихнули Остапа Бобикевича до створення низки солоспівів. Тонко відчувши настрої поезій, її лірико-живописне розкриття глибоких почут-

тів любові, композитор інтерпретує свої вокальні твори в романтичному ключі.

Ваналізованих солоспівах О. Бобикевича скраво подає музичний образ і залишається у звичній йому мовно-стильовій стихії. Композитору близькою стала гнучка внутрішня ритміка літературних поетичних першооснов, що дозволила вільно застосувати наскрізну форму, а також вільно вводити декламаційні елементи в наспівну мелодику.

Музика ліричних солоспівів митця приваблює щирою схвильованістю і безпосередністю. Цього композитор досягає завдяки своїй оригінальній вокальній мелодиці, якій властиві: чітке співвідношення складу і звуку, короткі фрази, що розділяються емотивними паузами, наявний дрібний ритмічний малюнок у мотивах, котрий споріднює музичну тканину романсів із фольклорними зразками – думами.

Лірико-пейзажну атмосферу солоспівів поглиблює фортепіанний супровід, який набирає більшої самостійності в передачі драматизованого музичного образу. Виконуючи художню роль, для нього характерним є оркестрова насичена октавно-акордова фактура, зображальні елементи, арпеджовані бандурні ходи.

Солоспіви О. Бобикевича на вірші Д. Загули, Н. Кибальчич, В. Щурата, М. Філянського, М. Майструка відзначаються єдиною лінією настрою і змальовують різні грані душевного світу ліричних героїв. Ці романтично окрилені вокальні композиції, що наснажені щирим ліричним чуття, є цінним мистецьким внеском в українську камерно-вокальну музику.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бобикевич О. Солоспіви на вірші українських поетів ; редактор-упорядник та автор вступної статті У. Молчко. Дрогобич, 2019. 28 с.
2. Ващишин М. Остап Бобикевич. Львів : Червона калина, 2003. 195 с.
3. Молчко У. Вокальні твори Остапа Бобикевича на слова Олександра Олеся. *Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка та Національної музичної академії України імені Петра Чайковського. Серія Мистецтвознавство*. Тернопіль-Київ, 2004. № 1 (12). С. 37–42.
4. Молчко У. Нотні рукописи Остапа Бобикевича – пам'ятка культури ХХ століття. *Історичні пам'ятки Галичини: Матеріали другої наукової краєзнавчої конференції 21 листопада 2002 р.* Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. І.Франка, 2003. С. 255–260.
5. Шарко Б. Композитор Остап Бобикевич. *Новий шлях*. 1996. 6–13 січня. С. 7.
6. Шах С., Коваль Г. Пам'яті Остапа Бобикевича. *Християнський голос*. 1970. 23 серпня. С. 5.

REFERENCES

1. Bobykevych O. Solospivy na virshi ukrayinskykh poetiv [Romance on the poems of Ukrainian poets] / redaktor-uporyadnyk ta avtor vstupnoyi statti U. Molchko. Drogobych, 2019. 28 p. [in Ukraine].
2. Vashhyshyn M. Ostap Bobykevych [Ostap Bobikevich]. Lviv: Chervona kalyna, 2003. 195 p. [in Ukraine].
3. Molchko U. Vokalni tvory Ostapa Bobykevycha na slova Oleksandra Olesya. [Ostap Bobykevych's vocal works by the words of Alexander Olesya]. *Naukovi zapysky Ternopil'skogo derzhavnogo pedagogichnogo universytetu imeni Volodymyra Gnatyuka ta Nacionalnoyi muzychnoyi akademiyi Ukrainy imeni Petra Chajkovskogo. Seriya Mystecztvoznavstvo*. Ternopil-Kyyiv, 2004. № 1(12). P. 37-42. [in Ukraine].
4. Molchko U. Notni rukopisy Ostapa Bobykevycha – pamyatka kultury XX stolittya. [The notes of Ostap Bobikevych are a cultural monument of the twentieth century]. *Istorychni pamyatky Galychyny: Materialy drugoyi naukovoï kraysnavchoyi konferenciyi 21 lystopada 2002 r.* Lviv: Vydavnychyj centr LNU im. I. Franka, 2003. P. 255-260. [in Ukraine].
5. Sharko B. Kompozytor Ostap Bobykevych. [Composer Ostap Bobikevich] *Novyj shlyax*. 1996. 6-13 sichnya. P. 7. [in Ukraine].
6. Shax S., Koval G. Pamyati Ostapa Bobykevycha. [In memory of Ostap Bobikevich]. *Xrystyyanskyj golos*. 1970. 23 serpnya. P. 5. [in Ukraine].